

ЮРИДИЧЕСКАЯ СИЛА АКТОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ: ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТА СУДА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

LEGAL POWER OF ACTS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC: THE POSSIBILITY OF USE OF THE EUROPEAN UNION COURT'S EXPERIENCE

Гараджаев Д.Я.,
*доктор юридических наук,
доцент кафедры конституционного права
юридического факультета
Бакинского государственного университета,
судья
Конституционного суда Азербайджанской Республики*

В статье автор обосновывает тезис, что вряд ли справедливо при нормативной регламентации юридической силы актов Конституционного Суда Азербайджанской Республики устанавливать одинаковую юридическую силу всех этих актов, так как Конституционный закон «О нормативно-правовых актах» не рассматривает определения Конституционного Суда Азербайджанской Республики в качестве актов, имеющих юридическую силу. Однако следует учесть, что Конституционный Суд Азербайджанской Республики порой в своих определениях по прекращению конституционного производства обстоятельно описывал свою правовую позицию, что в определенной степени является обязывающим для судебных органов в части толкования либо применения нормы.

Ключевые слова: акт конституционного суда, конституционный суд, юридическая сила актов конституционного суда, орган конституционного контроля, конституционное правосудие.

У статті автор обґрунтовує тезу, що навряд чи справедливо під час нормативної регламентації чинності актів Конституційного Суду Азербайджанської Республіки встановлювати однакову чинність всіх цих актів, оскільки Конституційний Закон «Про нормативно-правові акти» не розглядає визначення Конституційного Суду Азербайджанської Республіки як чинні акти. Однак варто взяти до уваги те, що Конституційний Суд Азербайджанської Республіки іноді у своїх визначеннях щодо припинення конституційного провадження докладно описував власну правову позицію, що деякою мірою є зобов'язальним для судових органів у частині тлумачення або застосування норми.

Ключові слова: акт конституційного суду, конституційний суд, чинність актів конституційного суду, орган конституційного контролю, конституційне правосуддя.

In the article the author justifies the thesis that it is hardly fair to talk about the same legal force of all acts of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, since the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan "On Normative and Legal Acts" does not consider the definitions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan as acts having legal force. However, it should be taken into account that the Constitutional Court of the AR sometimes described in its definitions on the termination of the constitutional procedure its legal position, which to some extent is binding on the judiciary regarding interpretation or application of the rule.

Key words: act of constitutional court, constitutional court, legal force of acts of constitutional court, body of constitutional control, constitutional justice.

Постановка проблемы. В Азербайджанской Республике в течение нескольких десятилетий эффективно функционирует Конституционный Суд. Несмотря на постоянное усовершенствование нормативной регламентации его деятельности, ее доктринальное обеспечение остается по-прежнему актуальным. Изучение опыта зарубежных стран и международных, в т. ч. европейских, органов конституционного правосудия дает новые идеи для движения вперед в этой сфере. В частности, пока еще не очень четкой является правовая регламентация вопроса о юридической силе актов Конституционного Суда Азербайджанской Республики (далее – АР), и изучение соответствующего опыта Суда Европейского Союза (далее – ЕС) в части его функционирования как органа конституционной юрисдикции дает новые направления развития в этой сфере, служит основой для формулирования соответствующих выводов и предложений.

Состояние исследования. Следует отметить, что вопрос юридической силы актов Конституционного Суда АР пока не был широко освещен в русскоязычной юридической литературе. При написании статьи использовались работы по этим вопросам авторов, изучавших функционирование зарубежных органов конституционного контроля и тех международных органов, которые выполняют подобные функции [1–3].

Цель статьи – провести анализ нормативной регламентации юридической силы актов Суда ЕС, Конститу-

ционного Суда Азербайджанской Республики и сформулировать направление дальнейшего усовершенствования правового регулирования этого вопроса в АР с использованием европейского опыта.

Изложение основного материала. Выше было отмечено, что правовая регламентация юридической силы актов Конституционного Суда Азербайджанской Республики в настоящее время пока еще является достаточно фрагментарной, в ней есть пробелы. Изучение опыта ЕС выявляет практически аналогичную немногословность относительно нормативной регламентации решений Суда ЕС. В 1999 г. А.О. Четвериков отметил, что «Договор о ЕС весьма лаконично характеризует действие и правовую силу решений Европейского суда <...>. В Договоре о ЕС отсутствуют специальные указания в отношении юридической силы преюдициальных решений Суда, а равно способности установленных Судом правил иметь силу юридического прецедента для всех других национальных судов / трибуналов. Однако как эти, так и другие «пробелы» учредительного договора были восполнены самим Европейским судом в рамках реализации своих (исключительных) полномочий «обеспечивать соблюдение права при толковании и интерпретации настоящего Договора (о ЕС). Будучи единственным органом, имеющим право давать официальное (нормативное) толкование «конституции» Сообщества, Европейский суд определил и юридическую силу собственных решений» [1, с. 165]. С тех пор ситуация

радикально не змінилась, однак норма о судових рішеннях із Договору о Європейському Союзі була перемещена в Договір о функціонуванні Європейського Союзу, ст. 280 якого гласить: «Рішення Суду Європейського Союзу мають виконавчу силу на умовах, передбачених в ст. 299». Ст. 299 прирівнює акти Суду ЄС до актів Ради, Комісії або Європейського центрального банку, які вкладають грошове зобов'язання на інших осіб, ніж на державу, і передбачає, що вони виступають як виконавчі документи. В відмінності від законодавства АР, не деталізуючого порядок виконання постановлень Конституційного Суду АР, в стосунку рішень Суду ЄС встановлено, що «принципове виконання регулюється громадянсько-процесуальними нормами, діючими в тому державстві, на території якого воно відбувається. Виконавча надпис ставиться без якого-будь іншого контролю, крім перевірки підлиності документа, національним органом, якого призначено з ціллю виконання кожного з державств-членів і о якому воно повідомить Комісії і Суду Європейського Союзу». Це пов'язано з відмінностями в юрисдикції аналізованих органів – Конституційний Суд АР є органом виключно конституційної юрисдикції, в той час як повноваження Суду ЄС дозволяють охарактеризувати його як судовий орган, що поєднує загальну юрисдикцію з конституційною.

В даний час все більше і більше учених висловлюють думку про те, що «Європейський суд <...> є не тільки правоприменним, але і правотворчим інститутом, а його рішення, відповідно, – джерелом права, рівного за силою з «конституційним» ЄС (оскільки формально Суд здійснює лише тлумачення останнього)» [4, с. 167].

Так, В.І. Мурав'єв класифікує джерела права ЄС на основні (Договір о Європейському Союзі; міжнародні угоди, укладені в ході імплементації положень учредительних документів; цінності; міжнародні звичаї; акти інститутів Європейського Союзу обов'язкового характеру; принципи права; рішення органів співпраці обов'язкового характеру) і додаткові (акти інститутів Європейського Союзу рекомендаційного характеру; рекомендаційні акти органів співпраці, створені в межах міжнародних угод між ЄС і третіми державами; рішення Суду ЄС; доктрина) [5, с. 56–57]. Самим він визнає акти Суду ЄС джерелами права, хоча і додаткового характеру.

Слід зауважити, що саме називаючи «первинне» право передбачає наявність хоча б мінімуму ще і права «вторичного». І дійсно, наявність актів вторичного права в системі права ЄС дослідниками не оспарюється. Тем не менше ряд учених обмежують виділенням лише актів первинного і вторичного права, а деякі ведуть розмову про третинне право і/або про інших джерелах права ЄС.

Не отрицая похідний характер цих джерел права і саме тому використовуючи для їх найменування прикметне «вторичне» (іноді – «секундарне»), дослідники відносять до цієї групи різні види джерел. А саме:

– Я.П. Андриєнко вважає, що «в цілому європейське право можна розділити на первинне, або «конституційне», до якого відносять учредительні акти по створенню і функціонуванню ЄС, і вторичне, або похідне, право – акти, видавані на основі і для розвитку учредительних актів, такі як регламенти, директиви, рішення, а також прецеденти, видавані Судом ЄС» [6, с. 86];

– Л.М. Ентін пише про наявність не тільки первинного і вторичного, але і третинного права ЄС. До групи джерел вторичного права він відносить норми, джерелом яких є правила, нормативно-правові акти, видані інститутами ЄС. Третинне ж право він називає

«додатковим правом», причисляє до цієї групи юридичні норми, джерелом яких не є учредительні угоди, ні нормативно-правові акти, передбачені ст. 249 Договору, учредительного Європейського Союзу [7, с. 96]; конкретизуючи, що, зокрема, це внутрішні акти ЄС і різного роду інституційні угоди, доповнюючі і роз'яснюючі норми первинного і вторичного права [8];

– Н.Т. Ебралідзе відносить до секундарної групи джерел права ЄС акти, видавані Комісією, Радою і Європарламентом, також згадує про те, що «третьою значущою частиною джерел – це рішення Люксембурзького суду» [8, с. 40];

– автори підручника «Право Європейського Союзу» віднесли рішення Суду ЄС до «третьої окремої групи джерел права ЄС» [9, с. 20, 58];

– Е.Ф. Довгань відносить до вторичного права ЄС регламенти, директиви, рішення, рекомендації і закінчення, а також спільні дії і загальні позиції, рамочні рішення, а до третинного права – рішення Суду ЄС [10];

– Р.А. Петров, крім учредительних угод, виділяє як джерела права ЄС вторичне законодавство – регламенти, директиви, рекомендації і висновки, а також міжнародні (додаткові) угоди з міжнародними організаціями і іншими державами і рішення, висновки Суду ЄС, а також загальні принципи, розроблені Судом ЄС [11, с. 21]. Тут слід зауважити, що Суд ЄС веде розмову про принципи, «висновки» їх із змісту актів первинного права, тому з висновками Р.А. Петрова можна погодитися лише частково. Аналогічне думку висловлюють і інші дослідники. В частині, Д.С. Тихоновський по цьому приводу зауважує: «Виникає питання про те, чи варто виділяти окремі принципи права як окремі джерела права, тим більше що деякі з них закріплені в судових рішеннях або учредительних актах» [12, с. 22]. Також учений висловлює оригінальну точку зору на третинне право, утверждаючи, що «воно є комплексом юридичних норм, які в принципі можна розглядати як джерела європейського права, але які в той же час мають переважно політичний характер <...>, позбавлені контролю з боку Суду ЄС» [12, с. 27].

Нарешті, до цікавих висновків прийшов С.А. Нотин, аналізуючи судову практику в системі джерел податкового права на прикладі Європейського Союзу і Російської Федерації (далі – РФ). Він зауважує: «В роботі, присвяченій Конституційному Суду РФ і Суду ЄС, наведено переконливі аргументи на користь того, що вказані судові органи здійснюють правотворчу функцію. Як показує практика діяльності органів конституційного контролю, тлумачення положень конституційних актів, а також розгляд актів податкового законодавства на предмет їх відповідності конституції не обходяться без формулювання судами положень, раніше в законодавстві не присутніх. Так, суд встановлює застосування неналогових положень конституційних актів до податкового: наприклад, принцип єдиного економічного простору (РФ); принцип свободи переміщення осіб, товарів, послуг і капіталів (ЄС); принцип заборони дискримінації за ознакою національності (громадянства) (ЄС, РФ)» [13, с. 8–9].

Думки учених про те, що органи конституційного контролю можуть створювати норми права, розділені з огляду на різні підходи до інтерпретації змісту принципу розподілу державної влади.

З одного боку, А.В. Зимин зауважує: «Принципи діяльності механізму конституційного контролю базуються на фундаментальному принципі розподілу властей і повинні повністю їм відповідати, що не допускає надання статусу нормотворчих органам конституційного контролю» [14, с. 9–10].

С другой стороны, О.В. Брежнев достаточно убедительно утверждает, что «судебное правотворчество в сфере конституционного контроля представляет собой самостоятельную разновидность правотворчества, обладающую специфическими признаками в сравнении с такого рода деятельностью, осуществляемой в системах законодательной и исполнительной власти. Осуществление судебного конституционного нормоконтроля связано с <...> аннулированием правовых норм и внесением в связи с этим изменений в систему законодательства. При этом формулируются правовые позиции на основе интерпретации конституционных норм и принципов, оказывающие регулятивное воздействие на общественные отношения, опосредуемые в том числе и правоприменением» [15, с. 38–39]. Следует подчеркнуть, что аргументы в поддержку того, что создание норм права органами конституционного контроля не идет вразрез с принципом разделения государственной власти, заслуживают поддержки.

Третья группа ученых считает, что в настоящее время не существует однозначного ответа на поставленный вопрос. Посвятившая свое диссертационное исследование проблеме места актов органов конституционного контроля в системе источников российского права, Н.Ф. Гуцан пришла к следующему заключению: «Что же касается вопросов о том, создает ли признание нормативного характера за определенными судебными актами конкуренцию между судами и законодательными органами, противоречит ли такой подход принципу разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную, то <...> здесь многое зависит от состояния правовой культуры, наличия выработанных и апробированных временем механизмов взаимодействия ветвей государственной власти. Истолкование судами конституционных и иных норм в соответствии с целями правосудия не разрушает, а, наоборот, способствует единству правопонимания по тем или иным юридическим вопросам, хотя это требует, конечно, высокой судейской квалификации и, наряду с этим, более высокой качества законодательного процесса» [16, с. 70–71]. В контексте анализа Конституционного Суда АР следует подчеркнуть, что он в ряде случаев осуществляет нормотворческую деятельность, однако причислять нормотворчество (либо правотворчество) к его функциям, т. е. к основным направлениям его деятельности, в настоящее время вряд ли корректно. Как справедливо отметил А.Н. Кокотов, «своеобразие правотворческой активности Конституционного Суда проявляется в том, что направлена она не на непосредственное регулирование общественных отношений,

а на обеспечение соответствия Конституции действующего законодательства в целях его надлежащего применения» [17, с. 21]. Также верно рассуждает В.В. Кошелева, отмечая: «В тех случаях, когда своими решениями Конституционный Суд прекращает действие правовых актов, он выполняет присущую ему контрольную функцию, освобождая действующее законодательство от противоречащих Основному закону норм. Но это вовсе не означает, что Конституционный Суд «творит право» <...>. Задача Конституционного Суда заключается именно в том, чтобы дать такое толкование Конституции, которое не повлекло бы за собой создания новых правовых предписаний» [18, с. 108]. Итак, «специализированные органы конституционного контроля обладают особой юридической природой и занимают специфическое место в системе разделения властей, от этого производны и особенности принимаемых данными органами решений» [19, с. 6].

Применительно к актам Конституционного Суда АР следует отметить, что Конституционный Закон АР «О нормативно-правовых актах» в настоящее время закрепляет лишь за постановлениями исследуемого органа юридическую силу, при этом не регламентируя юридическую силу определений. Исходя из норм ст. 4 «Акты нормативного характера и их юридическая сила» этого Конституционного закона, постановления Конституционного Суда АР, во-первых, могут противоречить нормативно-правовым актам Азербайджанской Республики (это свойство присуще лишь постановлениям исследуемого органа, другие акты нормативного характера им не обладают), а во-вторых, ч. 4.3 устанавливает, что «акты нормативно-правового характера принимаются на основании нормативно-правовых актов и должны ссылаться на его соответствующую норму» (в случае с решениями Конституционного Суда АР соответствующей нормой выступает норма Конституции либо законов АР).

Вывод. Вряд ли справедливо при нормативной регламентации юридической силы актов Конституционного Суда Азербайджанской Республики устанавливать их одинаковую юридическую силу, так как Конституционный Закон АР «О нормативно-правовых актах» не рассматривает определения Конституционного Суда АР в качестве актов имеющих юридическую силу. Однако следует учесть, что Конституционный Суд АР порой в своих определениях по прекращению конституционного производства обстоятельно описывал свою правовую позицию, что в определенной степени является обязывающим для судебных органов в части толкования либо применения нормы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Мішина Н. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮФ ТНЕУ. 2013. Вип. 3. С. 113–120.
2. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.
3. Мішина Н.В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. Публічне право. 2011. № 3. С. 12–20.
4. Четвериков А.О. Основные органы Европейского Союза: конституционно-правовой аспект: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 1999. 209 с.
5. Право Європейського Союзу: підруч. / за ред. В.І. Муравйова. К.: Юрінком-Інтер, 2011. 704 с.
6. Андриенко Я.П. Роль Суда ЕС в формировании европейского правового пространства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2004. 182 с.
7. Актуальные проблемы европейского права / Л.М. Энтин, М.Л. Энтин, С.А. Трыкалова, И.В. Орина. URL: <https://books.google.com.ua/books>.
8. Эбралидзе Н.Т. Методы правотворчества в ЕС: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Казань, 2004. 173 с.
9. Право Европейского Союза: учеб. для бакалавров / под ред. С.Ю. Кашкина. М.: Проспект, 2014. 320 с.
10. Довгань Е.Ф. К вопросу о статусе источников права Европейского Союза. Журнал международного права и международных отношений. 2010. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/full/1661/232/>.
11. Право Європейського Союзу: підруч. / за ред. О.К. Вишнякова. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
12. Тихоновецкий Д.С. Судебная практика как источник Европейского права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2004. 152 с.
13. Нотин С.А. Судебная практика в системе источников налогового права: на примере ЕС и Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. М., 2003. 198 с.
14. Зимин А.В. Конституционный контроль в системе разделения властей: теоретико-правовые аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2002. 211 с.
15. Брежнев О.В. Федеральный судебный конституционный контроль в России. М.: Изд-во Московского ун-та, 2006. 273 с.
16. Гуцан Н.Ф. Акты конституционной юстиции в системе источников российского права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. СПб., 2009. 197 с.
17. Кокотов А.Н. О правотворческом содержании решений Конституционного Суда Российской Федерации. Российская юстиция. 2014. № 4. С. 21–24.
18. Кошелева В.В. Акты судебного толкования правовых норм (вопросы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 1999. 210 с.
19. Захаров В.В. Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Саратов, 2004. 26 с.